

הרב אוריאל פרנק

"מענה לשון" - להפצת תורה ולשון הקודש

סימן ה

שופר פורענות לשונאיהם של ישראל

במלחמת גדעון (שופטים ו'), במשל הצופה (יחזקאל ל"ג), וכתובים רבים נוספים, כגון: "מְעִי מְעִי אוֹחִילָה... כִּי קוֹל שׁוֹפֵר שָׁמַעַתְּ נַפְשִׁי תִרְוַעַת מְלַחְמָה" (ירמיה ד, ט).

למשנה בשלהי מסכת ראש השנה (פ"ד מ"ז) "העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה, השני מתקיע" נאמרו בתלמודים שני הסברים בשם רבי יוחנן: בבבלי (לג, ג, ע"פ רש"י ורמב"ם) מסרו בשמו: "בשעת השמד שנו", כלומר, הוגי הרעיון שלא לתקוע בתפילת שחרית היו שונאי ישראל: מלכות הרשעה גזרה שמד, ומנעה בכוח את קיום מצות שופר במחצית הראשונה של היום, ולכן נאלצו היהודים לדחות את התקיעות למוסף, לאחר שכבר נעלמה השמירה הקפדנית.

ואילו בירושלמי הסבירו שהיוזמה לאחר את התקיעות היתה של חז"ל, שתיקנו זאת מפני מעשה שאירע פעם אחת כשתקעו השכם בבוקר, ובטעות סברו שונאי ישראל כי אלה קולות מְלַחְמָה במחנה ישראל, והם, בלי לחשוב יותר מדיי, "עמדו עליהן והרגום". הלקח שהפיקו חכמים מאותו אירוע היה שבאופן קבוע לדורות יש לדחות את התקיעות לתפילה מאוחרת יותר, שבה לא יהיה חשש סכנה.

נראה כי תקיעת השופר ע"י היהודים העלתה במיוחד את חמת הגוים, משום שאכן יש בשופר משהו מזעזע, שמחריד ומרעיד גם את לבבות אומות העולם, וגורם להם מחד גיסא לנסות להשתיק את קולות השופר ולמנוע קיום מצוה זו (לפי הסנלי), ומאידך גיסא הם רואים בשופר דבר מאיים, ובראותם בתקיעות - תרועות מלחמה, משיבים הם באינסטינקטיביות מלחמה שערה (לפי הייזשלמי).

עיון בטעם מצות השופר ובפירוש רש"י
למזמור מ"ז¹

קוֹל מְלַחְמָה בַּמַּחֲנֶה²

"אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב - רמז יש בו, כלומר: עורו ישנים משנתכם והקיצו נרדמים מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם" (הלכות משונה לרמב"ם פ"ג ה"ד). בביאור הרמז שיש בתקיעת שופר נאמרו טעמים רבים, אך עיון בדברי הנביאים מראה כי המשמעות הבסיסית ביותר שיש לתקיעות ותרועות היא: הכרזת מלחמה³. כך בכיבוש יריחו (יהושע ו'),

* מודה אני לנותן התורה שהאיר עיניי, ומתפלל אני שלא תארע תקלה על ידי. מאמר זה נכתב בשלהי שנת שביעית. יהי רצון שנוזכה לגאולה שלימה בקרוב, כדברי חז"ל (מגילה י, ב): "ומה ראו לומר גאולה בשביעית... מלחמה נמי - אתחלתא דגאולה היא!".

¹ הכותרת ע"פ הלכות תפילת המוספין של ראש השנה:

"אין מזכירין זכרונות מלכיות ושופרות של פורענות... ויש לו להזכיר פורענות של אומות העולם, כגון: 'ה' מְלַךְ יִרְגְּזוּ עַמִּים' (תהלים נט, א), 'זְכוֹר ה' לְבַנֵי אֲדוֹם אֶת יוֹם יְרוּשָׁלַם' (תהלים קל"ז, ז), 'וְהָא בְשׁוֹפֵר יִתְקַע וְהִלֵךְ בְּסַעֲרוֹת תִּימָן' (זכריה ט, יד)" (הלכות שופר פ"ג ה"ט, ע"פ ראש השנה לג, ב).

² ע"פ שמות לב, יז.

³ בתורה מוזכרת תרועת החצוצרות בהקשר מלחמתי: "וְכִי־תִבְאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם עַל־הַצָּר הַצָּר אֶתְכֶם וְהִרְעַתֶם בְּחֻצְרוֹת" (צמדנר י, ט). בדרך הרמז, יש שמצאו במלחמת יעקב במלאך רמז לתקיעת השופר: "וַיִּתְקַע כַּפְיָךְ יַעֲקֹב בְּהַאֲבָקוֹ עִמוֹ" (נלאשית לג, טו): הרב שמואל צבי וייס, בספרו "פרי לבנון" (ירושלים תש"ט, עמוד לא) כותב ע"פ הזוהר כי בתיבת וַיִּתְקַע יש אותיות תְּקַעוּ, כ"ף, בגימטריה "מאה", יָרַךְ יַעֲקֹב - יוצאי ירכו של יעקב יתקעו בשופר בראש השנה מאה קולות, בְּהַאֲבָקוֹ עִמוֹ - בהאבקם בר"ה עם שרו של עשו הוא השטן, יתקעו מאה קולות כדי לערבבו ולבלבלו, ולהעביר ממשלת זדון מן הארץ.

מזמור ההכנה לתקיעת שופר

כמה מפסוקי מזמור מ"ז משמשים כפסוקי מלכויות ושופרות בתפילת המוספין של ראש השנה, כמוזכר כבר ע"י התנאים⁴, ובמסכת סופרים (יט, יא) הוזכר מזמור זה בתור מזמור התהלים שאומרים בראש השנה. אך רק בשלוש מאות השנים האחרונות התקבל ברוב קהילות ישראל המנהג לומר את המזמור כולו תכף לתקיעת השופר⁵. וכך כותב בעל ערוך השולחן (או"ח מקפה, ז):

"והמנהג לומר מזמור 'כל העמים תקעו כף' שבע פעמים קודם התקיעות. ויש מעמי הארץ שכשלא השלימו ז' פעמים, אומרים בעת התקיעות! וצריך להודיע להם שאסור לעשות כן, ומחוייבים לשמוע התקיעות, ולא לאמר שום דבר בעת התקיעות, כי ה'למנצח' אינו מדינא, ויש מקומות שאין אומרים אותו כלל מפני קלקול זה"⁶.

רבים ביארו בדרכי פשט, רמז וסוד את הקשרים בין מזמור מ"ז לראש השנה, יום הכתרת ריבון העולמים למלך על כל הארץ, ולתקיעת השופר. לקמן נציע נקודת מבט שעולה מתוך עיון בפירושי רש"י למזמור זה.

דָּבָר או מדביר?

כל המעיין במזמור תמה למקרא רצף פסוקים ב' – ד': איך מתיישבת צהלת הגוים ("כָּל-הָעַמִּים תִּקְעוּ-כָף הָרִיעוּ אֶל-לֵהִים בְּקוֹל רִנָּה") עם הציפייה

⁴ "זמרו אלהים זמרו זמרו למלכנו זמרו כי מלך כל הארץ אלהים – שתים, דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר: אחת. ושוין במלך אלהים על גוים אלהים ישב על כסא קדשו, שהיא אחת" (צנלי ראש השנה לג, ג).

⁵ המנהג מיוחס לתלמיד האריז"ל, והוא התפשט אט אט בתפוצות ישראל. בניגוד למנהג יהודי גרמניה שלא לומר מזמור זה, הדפיסו ר' יעקב עמדין בסידורו. המנהג לאומרו ז' פעמים (יש אומרים פעם אחת) התקבל גם בקרב עדות המזרח והמערב, ואף אצל חלק מיהודי תימן (עיין צמאמר ד"ר מיכאל ריגלר על מנהג אמירת מזמור מ"ז לפני המקיעות, ה'סופה, כ"ט צאלול תשס"ו).

⁶ יתכן שזהו טעמו של הגר"א שהתנגד לאמירת "שום מזמור קודם תקיעת שופר" (כלשון "מעשה רב", רי), בנוסף לשיטתו ש"אין לקבוע מזמורים בציבור" ("מעשה רב", כו; גג; סו).

להיותם מודברים תחת רגלי ישראל?! ("יִדְבֵּר עַמִּים תַּחְתֵּינוּ וְלֵאמִים תַּחַת רַגְלֵינוּ"). כיצד מצפים אנו שהעמים ירננו וישושו במפלתם?!

יתכן שמחמת קושי זה העדיפו פרשנים רבים את פירושו של מנחם בן סרוק במחברתו (כמוצא צמלק ממהדורות פירוש רש"י) ש"יִדְבֵּר" הוא מלשון הנהגה (כמו: "דָּבָר אֶחָד לְדוֹר"; סנהדרין ט, א).

לא כן רש"י. הוא מפרש: "יִתֵּן דָּבָר באומות⁷ תחת נפשינו, להיות חמתו מתקררת⁸ בהם ואנו נצולים, כעניין שנאמר: 'נִתְּתִי כַפְּרָךְ מִצָּרִים' וגו' (ישעיה מג, ג)". זוהי נבואה או תפילה להשמדת העמים, אשר תועיל לשיכוך כעסו של רבש"ע, ולהצלת עם ישראל. אמירת פסוק זה כהכנה לתקיעות מזכירה מנהג אחר הנהוג בעשרת ימי תשובה – ה"כפָּרוֹת": "עַם זֶה – כִּפְּרָתִי! הוּא יֵלֶךְ לְמִיתָה, וְאֲנִי אֵלֶךְ לְחַיִּים טוֹבִים"...

וכיצד הדברת העמים מתיישב עם הפתיחה "כָּל-הָעַמִּים תִּקְעוּ-כָף"? על כורחנו יש לחלק בין משפחות עמים. אולי פסוק ד' מתאר את הרקע שיקדם להמלכת ה' ע"י העמים. לאחר שיעשה ה' דין בעמים הראויים למכת דבר והרג ואבדן, יגיע השלב שבו יכיר חלק אחר מן העמים במלכות ה'.

עבר או עתיד?

את המשך המזמור מבאר רש"י כך [את פסוקי המזמור השלמתי בסוגריים מרובעים]:

יִבְחַר-לָנוּ וגו' [אֶת-נִחְלָתָנוּ] – ויחזירנו לתוכה ואז [עֲלָה אֶל-לֵהִים –] יתעלה בתרועה וקול שופר

⁷ כמובן, נוסח זה צונזר בדפוסים: בעכו"ם.

⁸ כת"י פריס 166: מקדרת. נוסח זה מסתבר. ראה רש"י לישעיהו (ד, ו) "וסוכה תהיה לצל וגו' מחורב – להגין מלהט יום הבא שנאמר (צדעיש) [כִּי-הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בְּעַר פְּתָנוֹר וְהָיוּ כָל-יָדַיִם וְכָל-עֵשָׂה רִשְׁעָה קֶשׁ] וְלֵהֵט אִתָּם הַיּוֹם הַבָּא (מלאכי ג, יט) שהקב"ה מוציא חמה מנרתקה וּמְקַדֵּר (ה) עליהם", ומקביל לדברי רש"י בתהלים מט, טו: "מזבול לו... הקב"ה מוציא חמה מנרתקה וּמְלַהֵט אותם שנאמר וְלֵהֵט אִתָּם הַיּוֹם הַבָּא". וזוהי לשון הבבלי (עבודה זרה ג, ג): "הקדוש ברוך הוא מוציא חמה מנרתיקה וּמְקַדֵּר, רשעים נידונין בה וצדיקים מתרפאין בה".

נסכם בטבלה את כל האפשרויות לקרוא מילים אלה (בסוגריים כמוצות "אותיות הניקוד", המכונות "למות הקריאה" צפי בלשנים, שניתן להוסיפם ב"כתיב מלא", או להשמטם ב"כתיב חסר"):

	פעיל (בנין פעל, קל):	סביל (בנין נפעל)	צירוף יחס
טב"ח	לְטַבַּח(i)ח	לְטַבַּח(i)ח	לְטַבַּח ¹³ / לְטַבַּח
הר"ג	לְהַרְג(i)ג	לְהַרְג(i)ג	לְהַרְג / לְהַרְג

ההבדל בין הנוסחאות משמעותי ביותר. לפי הנוסח הראשון, מפרש רש"י ש"נדיבי עמים" הם המתנדבים "לטבוח ולהרוג על קדושת שמו", כלומר לצאת למלחמת קודש באויבי ה' המחרפים את "שם ה' צב-אות א-להי מערכות ישראל"¹⁴. אבל לפי הנוסח האחרון מדובר ב"נדיבי עמים" המתנדבים "לְטַבַּח וְלְהַרְג על קדושת שמו", כלומר מי שמתנדבים למסור נפשם לקיים את מצוות ה' "בְּכָל נַפְשָׁם", גם במחיר חייהם: "אפילו הוא נוטל את נפשך".

אלה הם שני ה"צדדים" במלחמה. הקושי הנפשי לצאת למלחמה גדול ועצום עבור יראי ה', בעלי מידות תרומיות ומוסריות. מי לנו גדול מישראל סבא, שבצאתו למלחמה מעידה עליו התורה (בראשית לז, ט): "וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיִּצְרָ לֹ", ופרש רש"י (ע"פ בראשית רבה עו, ז'¹⁵) את הכפילות: "וַיִּירָא... וַיִּצְרָ - וַיִּירָא שְׂמָא יְהִרְגַּ, וַיִּצְרָ לֹ אם יהרוג הוא את אחרים"¹⁶. אף כאן צ"ע: האם "נדיבי עמים" לפי

שנתקע לפניו בשיר על⁹ עולות וזבחי שלמים, ונאמר וַמְרוּ לֹא-לֵהִים וגו' [וַמְרוּ, וַמְרוּ לְמַלְכֵנוּ וַמְרוּ. כִּי מַלְךְ כָּל-הָאָרֶץ א-לֵהִים וַמְרוּ מִשְׁפִּיל]. מַלְךְ א-לֵהִים עַל גוֹיִם - כִּךְ יֹאמְרוּ הַכֹּל. [אַלֵּהִים] יֵשֵׁב עַל-כֶּסֶף קִדְשׁוֹ - עַכְשֵׁיו הַכֶּסֶף שֶׁלֶם וְהַגְדוּלָה נִיפְרֹת¹⁰, ויגידו כי נֶאֱסָפוּ לַעֲרֹו נְדִיבֵי עַמִּים - שֶׁהַתְּנַדְבוּ עֲצָמָם לְטְבוּחַ וְלַהֲרוֹג עַל קְדוּשַׁת שְׁמוֹ. עַם א-לֵהִי אֲבָרְהָם - שֶׁהִיא נְדִיב לֵב הָרֵאשׁוֹן, תַּחֲלָה לַגְרִים, עֵתָה נֹודַע כִּי לֵאלֹהִים מְגַנֵּי-אָרֶץ - הִיכֹולַת בִּידוֹ לַהֲגֵן עַל כָּל הַבוֹטְחִים בּוֹ.

נראה כי רש"י מפרש מזמור זה לימות המשיח. כדרכו בפירוש הכתובים, משתדל רש"י ליישב את זמני הפועל: הואיל ומדובר על העתיד לבוא, מצופים פעלים בזמן עתיד, כמו "יִדְבַר" ו"יִבְחַר". את הפועל "עָלָה" (בזמן עבר) מִשְׁנָה רש"י בפירושו לעתיד: "ואז יתעלה בתְרוּעָה". וכיצד ניישב את שאר הפעלים שזמנם - עבר, בפסוקים ט' - י': "מַלְךְ... יֵשֵׁב... נֶאֱסָפוּ"? מיישב רש"י ששני פסוקים אלה הם ציטוטים של מה שיגידו בעתיד הרחוק (כלפי מה שעזרם יהיה העבר): "מַלְךְ... כִּךְ יֹאמְרוּ הַכֹּל, יֵשֵׁב עַל-כֶּסֶף קִדְשׁוֹ - עַכְשֵׁיו הַכֶּסֶף שֶׁלֶם וְהַגְדוּלָה נִיפְרֹת, ויגידו כי נֶאֱסָפוּ...".

מהי התנדבותם של "נדיבי עמים"?

נוסח פירוש רש"י הובא למעלה על פי מהדורת "הכתר" (צ-אילן) המבוססת על כתבי יד. ברם, לפירוש רש"י למילים "נדיבי עמים נאספו" יש כמה נוסחים:

1. מהדורת הכתר (כ"ל¹¹): שהתנדבו עצמם לטבוח ולהרוג על קדושת שמו.
2. כת"י מוסקבה (וכן דפוס ראשון, ונ"ה): לטבח ולהרג על קדושת שמו.
3. מהדורת דפוס, מכון "תורה מפוארה", ירושלים תשנ"ז: "ליטבח וליהרג"¹².

¹² בדומה לכך נכתב בכת"י פריס 166: "לטבח וליהרג".

¹³ כנאמר בישיעה נג, ז: "כֶּפֶשׁ לְטַבַּח".

¹⁴ ע"פ שמואל א, פרק יז.

¹⁵ אכמ"ל למה העדיף רש"י לפרש כך (וכמנ"י בנוסח בראשית רבה שצמחה מילודור-אלנב) ולא להפך: וַיִּירָא שְׂמָא יְהִרְגַּ, וַיִּצְרָ לֹ אם יהרוג הוא את אחרים (ולנ"ה).

¹⁶ ולא לחינם ציוה ה': "כְּקִרְבָּכֶם אֶל-הַמִּלְחָמָה וְנָגַשׁ הַפָּהוּ וְדָבַר אֶל-הָעָם... שְׁמַע יִשְׂרָאֵל! אַתֶּם קִרְבִּים הַיּוֹם לְמִלְחָמָה עַל-אֵיבֵיכֶם, אֶל-יָרֵךְ לְבַבְכֶם" (דברים כ, ז-ט; והשוה צין ויירא... שמה יגרום הסט"א בצרכות ז, ח, לדרש "המתיירא מעצירות שצידו" ב"סוטה מד, א).

⁹ נ"א: של

¹⁰ בנוסח הנדפס: "ובגדולה ניכר".

¹¹ בדומה לכך מופיע במהדורות דפוס רבות: "לטבח ולהרוג על קדושת שמו".

ומשולש בנביאים (כמו צנזואט יחזקאל על השמדת גוג ומגוג²⁰) ומרובע בכתובים (תהלים כד, ס; קו, ס ועוד).

באחרית ימיו של רש"י אירעו "גזרות פתניו", היינו "מסע הצלב" הראשון, שבמהלכו צעדו צבאות הצלבנים לעבר ירושלים וכבשוה, ובדרכם טבחו ביהודים. קהילות הקודש בגרמניה (שאותן הכיר רש"י מקרוב), מתוך נאמנות ליהדות ולמצוות התורה, "מָסְרוּ אֶת נַפְשָׁם עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם", כלשון תפילת "אב הרחמים", שנתקנה בעקבות טביחות והריגות אלה (מהרי"ל). בבור הגלות, בשיא חילול השם, לא ניתן היה לקדש שם שמים אלא במובן של מסירות נפש לקיום המצוות. אך כמובן שאין לך חילול השם גדול ממצב זה. את קידוש שמו יתברך באמת, בסילוק החרפה וחילול שם שמים בהשפלת שמו, עמו ותורתו, נאלצו רק לבקש בתפילה לא-ל מלא רחמים, שהוא ינקום את דם עבדיו השפוך. על מצב עגום זה חיבר רש"י כמה קינות, שחלקן נאמרות עד היום בעדות אשכנז, וייתכן שחלקן חוברו על רקע גזירות תתנ"ו. גם פירושו לתהלים נכתב ככל הנראה לאחר גזרות פתניו²¹.

אם נכונה הנחתנו, פירש רש"י את מזמורנו כלפי חזון קידוש השם שיהיה באחרית הימים כהיפוך וכתיקון לחילול השם שבימיו, בהתאספות העמים ציונה. ביום ההוא ייעשה דין באויבי ה', ויושמדו עמלק ותלמידיו ממשיכי דרכו, ע"י "נְדִיבֵי עַמִּים". ביום ההוא יודו כל יושבי תבל: "מֶלֶךְ אֱ-לֹהִים עַל גּוֹיִם, אֱ-לֹהִים יֵשֵׁב עַל-כִּסֵּא קְדוֹשׁ", כלשון רש"י על מצב זה: "עכשיו הכָּסֵא שלם והגדולה ניפְּרַת, ויגידו כי נֶאֱסַפּוּ לְעִירוֹ נְדִיבֵי עַמִּים – שהתנדבו עֲצָמָם לטבוח ולהרוג על קדושת שמו".

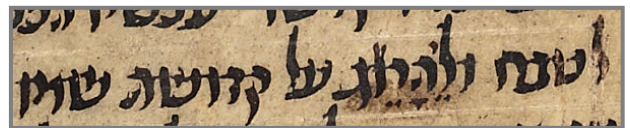
²⁰ לט, ו-ז: וְשַׁלַּחְתִּי־אֵשׁ בְּמִגְוֹג... וַיִּדְעוּ כִּי־אֲנִי ה'. וְאֶת־שֵׁם קְדוֹשִׁי אֹדִיעַ בְּתוֹךְ עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְלֹא־אֲחַל אֶת־שֵׁם קְדוֹשִׁי עוֹד וַיִּדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי־אֲנִי ה' קְדוֹשׁ בְּיִשְׂרָאֵל. זאת בנוסף לקידוש השם בנבואתו על קיבוץ הגלויות: "וְקְדַשְׁתִּי אֶת־שְׁמִי הַגָּדוֹל הַמְּחַלָּל בְּגוֹיִם... וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם מִן־הַגּוֹיִם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל־הָאֲרָצוֹת וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל־אֲדַמְתְּכֶם" (שם לו, כג-כד).

²¹ ע"י בהקדמה למהדורת "הכתר" תהלים, עמ' יא.

רש"י הם המתנדבים "להרוג על קדושת שמו" או "לְהַרְגַּע עַל קְדוּשַׁת שְׁמוֹ"?

יתרון "הנוסח המוקשה"

מרתק מה שהתרחש בכתב יד מספר 34 בספריית בודליאנה שבאוקספורד. הסופר הראשון כתב "שהתנדבו עֲצָמָם לטבוח ולהרוג על קדושת שמו", אך כנראה שהמגיה לא היה מוכן לקבל נוסח זה, והוא "הגיה" אותו כאפשרות השנייה: נתלתה האות 'י' לאחר ה'ל', סומנה מחיקה על האות 'ו' שבין ה'ר' לג', ונוסף ניקוד: "וְיִלְהַרְגַּע!" נראה כי לפנינו מקרה שבו הנוסח שנדמה כ"טעות" ו"שיבוש" מתברר כנוסח הנכון והמקורי, ש"תוקן" לשווא¹⁷.

מהו "קידוש השם"?

אכן, רגילים אנו (יומרי) למושג של "קידוש השם" במותו של האדם המקדש שם שמים, אך בתנ"ך נפוץ הרבה יותר המושג "קידוש השם" דווקא במותו של מי שמחלל שם שמים!¹⁸ דבר זה כתוב בתורה (שמות יד, ל⁹) ושנוי (שמואל א, יז, מה-מו)

¹⁷ פרופ' יוסף עופר כתב בתגובה לדבריי: "רש"י אכן מדבר על נדיבי עמים הבאים להרוג ולטבוח את אויבי ישראל. זו הגרסה המקורית בלא ספק. מה לעשות שיהודים השומעים על 'קידוש השם' אינם מעלים על דעתם שמקומם בצד הזה ולא בצד הנהרג".

לעומת זאת, יש החלוקים עליי. לפי הבנתם בפירוש רש"י, נדיבי העמים הנאספים לציון הם אלה שמוכנים להיהרג על קידוש השם, בדומה למסירות אאע"ה (שמוכר כאמור בהמשך הפסקה), כפי שדרשו חז"ל את הכתוב בתהלים קי, ג: "עֲמַךְ נִדְבַת בְּיוֹם חִילְךָ" על אאע"ה באור כשדים: "עֲמַךְ הֵייתִי בעַת שִׁנְדַבְתָּ לְשָׁמִי לִירֵד לְכַבֵּשׁ הָאֵשׁ" (נראשית רנה לט, ט; וע"ע צנזרי הכז מ"ז נריה, תורה שנעל פה, יד, עמ' קלג).

¹⁸ השווה ללשון ספר החינוך (מנזה תקו) על פנחס ש"מסר נפשו להרוג נשיא שבט מישראל על קדושת השם".

¹⁹ "וְאֶפְבְּדָה בְּפִרְעָה וּבְכָל־חִילוֹ וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי ה'" – "מגיד הכתוב שכשהמקום פורע מן האומות, שמו מתגדל בעולם" (מכילתא).

הנוסח המקורי "לְטָבוֹחַ וּלְהַרוֹג" ששרד בכמה כתבי יד, "תוקן" לנוסח המקובל יותר במסורת מחשבת ישראל של אלפיים שנות גלות.

מה פירוש "להרוג"?

ואם תאמר, שגם אם הנוסח ברש"י הוא "להרוג", עדיין יש לפרשו כמו "להַהַרְג", ומקרא מפורש הוא: "וּתְעַן אֶסְתֵּר... כִּי נִמְכְּרָנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׁמִיד לְהַרוֹג וּלְאַבֵּד!" (ססמז ז, ג-ד). כדי להבין אל נכון את כוונת רש"י, יש לבחון את פירוש המילה בכל הופעותיה, ולא להסתפק במקרה אחד. בדיקה זו תעלה שפסוק זה הוא יחידאי²², ואף במגילת אסתר עצמה נאמר (ג, יג): "וַיִּשְׁלַח אֶת סָפְרָיִם... לְהַשְׁמִיד לְהַרְג וּלְאַבֵּד אֶת-כָּל-הַיְהוּדִים". יתר על כן, "להרוג" מופיע באינספור מקומות בלשון חז"ל, וגם בלשון רש"י, ותמיד במובן הרגיל, כגון: "זה הולך להרוג אומה שלמה בפיו" (רש"י צמדנר כג, ט). כשרש"י רוצה לומר "להַהַרְג" הוא עושה כך בשופי, כמו בבראשית מב, יד: "אמרו לו: לכך באנו, להרוג או ליהרג".

על כגון זה אמרו חכמים: "זהו מן המושכלות הראשונות... שאין מביאין ראיה מן הזרים... הבאים כמו כן במקרא ובכתבי הקודש לטעמים ידועים" (ריעז"ן, לוח ארש, עמ' קטו).

אף במקרה זה ניתן ליישב מדוע אמרה אסתר לאחשוורוש "כִּי נִמְכְּרָנוּ לְהַרוֹג וּלְאַבֵּד" במקום "כִּי נִמְכְּרָנוּ לְהַהַרְג וּלְאַבֵּד". ראשית, יתכן שזהו ציטוט של אגרות המלך (סג"ל, צפרק ג, יג), ור"ל: "כִּי נִמְכְּרָנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׁמִיד לְהַרוֹג וּלְאַבֵּד וגו', היינו לְהַשְׁמִיד לְהַרוֹג וּלְאַבֵּד [אֶת-כָּל-הַיְהוּדִים]".

שנית, יתכן שאסתר אוזנת בלשון נקיה²³, והיא קוטעת את דיבורה, הואיל והיא איננה מסוגלת להעלות על דל שפתיה את לשון הגזירה הנוראה "לְהַשְׁמִיד לְהַרוֹג וּלְאַבֵּד אֶת-כָּל-הַיְהוּדִים", ל"ע רח"ל. לו יכלה, היתה מדייקת ואומרת "לְהַשְׁמִיד לְהַרוֹג וּלְאַבֵּד [אֶת שוֹנְאֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל]..."

²² "וַיִּבְקֶשׁ לְהַרְג אֶת-מִשֶׁה" (שמות ז טו), "כְּכֹלֹת יִשְׂרָאֵל לְהַרְג אֶת-כָּל-יֹשְׁבֵי הָעֵי" (יהושע ח מד) ועוד רבים.
²³ השווה: בבלי שבעות (ל, ב): "כִּנְהוּ!".

הכסא שלם

ויש לברר האם רעיון זה הוא חידוש של רש"י, או שהוא שאב זאת ממעיינות חז"ל?

הדברים מפורשים במדרשים על הפסוק החותם את פרשת בשלח שבה התגלה ה' כ"איש מלחמה": "וַיֹּאמֶר כִּי-יָד עַל-כַּס יְהוָה מִלְחָמָה לְהוֹרֵג בְּעַמְלֵק מִדָּר דָּר" (שמות יז טו), וזו לשון פסיקתא דרב כהנא (ג טו):

ר' לוי בשם ר' חונא בר' חנינא: כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם – לא השם שלם ולא הכסא שלם; אבד זרעו של עמלק מן העולם – השם שלם והכסא שלם.

או בניסוח "עכשווי" יותר (מדרש מהלים, צונד, מזמור לו ב):

"ה' מלך תגל הארץ – ללמדך שאין בעולם גילה כל זמן שמלכות אדום קיימת, ואין השם שלם ואין הכסא שלם, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמות יז טו), וכיון שימלך הקב"ה בתוך גלות רביעית, מיד והיה ה' למלך [על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד] (זכריה יד ט). ה' מלך תגל הארץ [ישמחו איים רבים]. אז יבא להלחם באומות העולם".

מסתבר מאוד כי למדרש זה רומז רש"י בביאורו הנ"ל לפסוק ט במזמורנו: "מֶלֶךְ אֱלֹהִים עַל-גּוֹיִם, אֱלֹהִים יֹשֵׁב עַל-כֶּסֶא קְדוֹשׁ" – "כך יאמרו הכל: ...עכשיו הכסא שלם והגדולה ניפרת, ויגידו כי נאספו לעירו נדיבי עמים – שהתנדבו עצמם לטבוח ולהרוג על קדושת שמו".

הדברים עולים בקנה אחד עם הפירוש שרש"י מבכר בראשית המזמור, ש"יִדְבֵּר עַמִּים תַּחְתִּינּוּ" הוא לשון הדברה ומכת דָּבָר (ולא מלשון הסגה), כנ"ל.

"עם אֱלֹהִים אֲבָרְהֵם"

אמנם, עדיין צריך ביאור: הרי אברהם הוא איש החסד, ותלמידיו של אברהם אבינו מצטיינים ב"עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה" (מסכת אבות פרק ה), ו"כל המרחם על הבריות – בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו" (צנלי ציפה לב, ז). אם כן, "נְדִיבֵי עַמִּים" אלה – המתנדבים ויוצאים חלוצים למלחמה,

רכושו, ומשיניהם השליך טרף, יותר ממה שבקש, בחמלת ה' עליו" (ספורנו זרע' טז).

גם בניסיון העקידה, שיא ניסיונותיו של אאע"ה, באה לידי ביטוי הכפפת רחמנותו לדבר ה', וביום הדין אנו מזכירים את עמידתו של אברהם במבחן שימת הגבול לרחמיו על בנו יחידו:

"זכרנו בזכרון טוב לפניך... ותראה לפניך עקדה שעקד את בנו על גבי המזבח וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם – כן יכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך".

לאור האמור, כוונת רש"י היא שלעתיד לבוא יהיו "בְּיַדֵּי עַמִּים" שיגיעו לירושלים וילכו בדרכו של אברהם אבינו, שסלל את הדרך לאמונה בה' ולשעבוד כל כוחות הנפש לרצונו יתברך: מצד אחד, לאהוב את הבריות, לעשות עימם חסד ו"לעשות נפשות"; ומצד שני, כאשר ציווי מלך העולם מחייב אותו, הוא גם ידע להתגבר ו"לקחת נפשות", לעקוד, לטבוח ולהרוג.

שופר של "שיפור" ההרכב האנושי של העולם

התקיעה בשופר של איל מזכירה את תכונתו של אברהם לכבוש את רחמיו, ומעודדת את זרעו ללכת בדרכו, ובעת הצורך, בתור הוראת שעה, להתעלם ממידת רחמנותם הטבועה בהם, ולצאת להילחם ולהתאכזר לאכזרים. הוא שאמר שלמה בחכמתו (קס"ג ג): "לִפְלֹל וְזָמֵן, וְעַת לְכָל-חֶפֶץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם... עַת לְהַרוֹג וְעַת לְרַפּוֹא... עַת לְאַהֵב וְעַת לְשֹׂנֵא, עַת מְלַחֵמָה וְעַת שְׁלוֹם".

גם התקיעה בחצוצרות רומזת להתנדבות אברהם אבינו להילחם, כמבואר ע"י בעל הטורים (זמ"ד ז): "שתי חצוצרות – כנגד אברהם ויעקב שעשו מלחמה באומות ונצחום"²⁵.

²⁵ והשווה לדברי בעל הטורים על הכתוב בדברים ז כא: "לא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבְּךָ אֶל-גְּדוֹל וְנוֹרָא: "גדול ונורא. ולא אמר גבור! אלא הזכיר גדול – כנגד אברהם דכתיב ביה (יהושע י טו) האדם הגדול (כ"ד יד ו), ונורא – כנגד יעקב דכתיב ביה (זרע' טז) מה נורא המקום הזה. והזכיר אלו שמצינו שנלחמו: אברהם עם המלכים, ויעקב כנגד לבן ועשו, אבל לא מצינו ביצחק שנלחם".

ומחרפים את נפשם כדי לחסל, לְטַבּוֹחַ וּלְהַרוֹג את אויבי ישראל ואויבי ה' – מובן שייקראו "מַגְנֵי אֶרֶץ"; אך למה מכונים הם "עַם אֶל־לֵהי אַבְרָהָם?"

התשובה לכך היא במקור הדברים: מהיכן למדו חז"ל שתכונת הרחמנות כה מהותית לזרעו של אברהם אבינו? מפרשת עיר הנדחת (דברים יג יא) שבה עומדת למבחן מידת הרחמנות האנושית – האם ישכילו להכפיף אותה לרצון ה': "הֲפֹה תִּפְּהוּ אֶת-יְשֻׁבֵי הָעִיר הַהוּא לְפִי-חֶרֶב... לְמַעַן יֵשׁוּב ה' מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְנָתַן-לְךָ רַחֲמִים וְרַחֲמֶךָ וְהִרְבֶּךָ"²⁴.

וכך אמרו בקהלת רבה (י"ג, פ"ג טז):

"אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך, מדבר בשאול... התחיל מדיין הוא כנגד בוראו, ואמר: כך אמר הקדוש ברוך הוא לך והכית את עמלק! אם אנשים חטאו, הנשים מה חטאו! והטף מה חטאו! והבקר ושור וחמור מה חטאו! יצאת בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך... רשב"ל אומר: כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי – סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. ומניין שנעשה אכזרי במקום רחמן שנאמר (שמואל א' כ"ג): וְאֵת נֹוֹב עִיר הַפְּהִינִים, הִפֵּה לְפִי חֶרֶב, ולא תהא נוב כזרעו של עמלק?"

וזהו בדיוק מידתו של אברהם אבינו ע"ה: מחד גיסא מידת רחמים, חסד וביישנות, ומאידך גיסא – כשהדבר נצרך – התנדבות לרדוף כל הלילה עד דן ולהדביר עמים, ולטבוח ולהרוג את מי שאי אפשר לקרבם תחת כנפי השכינה.

"ומזה נודע גדול גבורת אברהם ותחבולות מלחמתו, וחסדיו עם אחיו, שמסר עצמו להתגבר עליהם ולהושיע מחרב מפיהם את בן אחיו ואת

²⁴ ראה רש"י הירש שם:

"ונתן לך רחמים... אחרי שמחית את זכר החטא והחוטאים, ה' ירשה לך שתשוב לנהוג במידת הרחמים, ואילו בדין עיר הנדחת לא היתה לך רשות לרחם. החומרה שתנהג בה כלפי אנשי עיר הנדחת לא תשנה את הרחמנות שהיא מיסודות האופי שלך. אחרי שביצעת את המשפט הלאומי, ה' יחזיר אותך לרחמנות הרגילה הטבועה בך, הוא יתן שתנהג במידת הרחמים כדי שתהיה ראוי לרחמיו".

מלחמות ה' אינם רק מלחמות מגן, אלא יש להם גם מטרה לסלק את הרע מהעולם, ככתוב "כי ה' אֱלֹהֵינוּ לְהִיךְ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מִחַנְךָ (1) לְהַצִּילְךָ (2) וְלָתֵת אִיבֶיךָ לְפָנֶיךָ" (דברים כג טו). המטרה השנייה דורשת הקרבה והתאמצות נפשיים לגבור על הנטייה הישראלית העדינה, ו"להתנדב להרוג על קדושת השם" את אויבי ה'!

"בראש השנה, כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון"

בתיאור הדין של ראש השנה נוקטת המשנה בדימוי "כבני מרון", כמו חיילי צבא דוד (ראש השנה יט, ב). השופר של ראש השנה קורא לכל אחד מאתנו, צבאות ה', לצאת בעקבות אברהם אבינו ודוד המלך ולהילחם למען קידוש השם בעולם, לקרוא בשם ה' ולחנך לעשיית טוב, אך גם לסור ולהסיר מרע, ובמידת הצורך אף לאחוז בנשק ולכלות את הרשעים ואת הרשעה מארץ ישראל ומן הארץ. התבוננות זו תשפוך אור על הכמות הגדולה כל כך של תפילות להשמדת אויבי ישראל הגודשות את התפילות והפיוטים של ימי הרחמים והסליחות בנוסחי כל עדות ישראל. כך גם רוב רובם של הסימנים של ראש השנה סובבים סביב סילוק שונאינו. "לתקן עולם במלכות ש-די" אינה רק סיסמה, ואינה רק חזון שנשאיר לאחרית הימים. זהו צו השעה מכל אחד. כל אחד בכל האמצעים העומדים לרשותו. זהו עניינו של ראש השנה, יום הדין, בבואה של יום הדין העתידי לבוא, יום "עשיית דין" ברשעים. בימים שלא ניתן היה לבצע זאת בפועל, תעל רצון זה לתפילה בלבד, ולחשבון נפש אישי, לתיקון המידות ולמחיית בחינת עמלק שבלב. אך ברגע שמתאפשר, עלינו לא רק להתפלל לקיבוץ גלויות לארצנו, להשבת המשפט, ולכילוי זרע עמלק ותלמידיו, אלא לקום ולהיות "שותפים עם א-ל".

לזהותם של "נדיבי עמים"

מי הם "נדיבי עמים" ומי הם "עם א-ל" אברהם? והאם אלו שני כינויים לאותה קבוצה, או שמדובר בשתי קבוצות שונות אשר ייאספו?

בלשון הפייטנים משמש "נדיבי עמים" ככינוי לעם ישראל, אך בביאור פסוק זה נחלקו דעות הפרשנים. יש מפרשים שיש כאן תקבולת חסרה²⁶: נְדִיבֵי עַמִּים נֶאֱסָפוּ, עִם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם [נֶאֱסָפוּ], וא"כ, כנראה שאלו שתי קבוצות. יש מפרשים ששני הכינויים מבטאים שני שלבים של קבוצת המתקבצים מכל העמים להצטרף ל"עם א-ל" אברהם: "נתקבצו, היו נדיבי עמים" – היינו מעמים הרבה, ערביים ארמיים פלשתים", אך לאחר הצטרפותם לאמונת ישראל "נעשו עם" היינו עם אחד, "עם אלקי אברהם"²⁷.

רש"י בפירושו לתהלים לא פירש את "נדיבי עמים" אלה מישראל הם, או מחסידי אומות העולם²⁸. בימיו לא זכה רש"י לראות התנדבות של ישראל או של עמים אחרים להרוג את אויבי ישראל על קדושת השם. אשרינו שזכינו לראות בהחזרת עטרת ישראל ליושנה, וכמו יהושע בן נון ודוד מלך ישראל בשעתם²⁹, זכינו לראות את גבורת הפרטיזנים

²⁶ בלשון ראב"ע: "מושך עצמו ואחר עמו".

²⁷ רבי אליעזר דן רלב"ג (ישורון חלק יט, אלול תשס"ו עמ' מרפד).

²⁸ יתכן שהבין את פשט הפסוק כמו דרשת רבא המובאת בתלמוד (סוכה מט, ב; סגיגה ג, א).

מאי דכתיב (שיר השירים ז ט): מה־יִפּוּ פְעָמֶיךָ בְּנַעֲלִים [רש"י: בעליית רגלים] בַּת־נְדִיב? כמה נאין רגליהן של ישראל בשעה שעולין לרגל, בַּת־נְדִיב – בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב [רש"י: על שם שנדבו לבו להכיר בוראו], שנאמר: נְדִיבֵי עַמִּים [רש"י: נדיבי עמים – הם הגרים, המתנדבין מבין העמים לקבל עליהן עול מצות] נֶאֱסָפוּ עִם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם. אלהי אברהם – ולא אלהי יצחק ויעקב! אלא: אלהי אברהם שהיה תחילה לגרים [רש"י: תחילה לגרים – בנדבת לבו להתגייר].

בפירוש דרשה זו מפרש רש"י ש"נדיבי עמים" הם בני העמים שבאים להתגייר, ולהצטרף אל עם ישראל, הנקראים כאן "עם א-ל" אברהם". בפירוש רש"י לתהלים ישנו רמז יחיד לדרשה זו: "עם א-ל" אברהם – שהיה נדיב לב הראשון, תחלה לגרים", אך לא ברורה לגמרי מהות "עם" זה.

²⁹ ראה יהושע י כד-כו: "וַיִּקְרָא יְהוֹשֻׁעַ אֶל־כָּל־אִישׁ וַיִּשְׁרָאֵל וַיֹּאמֶר אֶל־קַצִּינֵי אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה הַהֲלֹכֹא אִתּוֹ: קָרְבוּ שִׁימוּ אֶת־רַגְלֵיכֶם עַל־צִוְּאֵרֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה...

ג. לאור הבנה זאת, יעלו התקיעות בזיכרוןנו את קול השופרות בכיבוש יריחו מידי הכנענים, תרועות שהושמעו בפתחת המערכה לכיבוש ארץ הקודש, ובתחילת מימוש הבטחת גואלנו בחמישית שבלשונות הגאולה: "וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ" (שמות ו, ט).

ד. כמו כן נזכור מחד גיסא את תקיעות השופר (צמפילת שמרימ!) שאבותינו נאלצו לבטלם מִפְּנֵי חַמַּת הַמִּצִּיק, את השופר שנאלצו אבותינו לתקוע בבור ובודות בעת שמד³³, ואת תוקעי השופר בדור הקודם בכותל המערבי תחת משטר עוין, ומאידך גיסא, את תרועות הקרב של אויבי ישראל במלחמתם נגדנו בכל דור ודור, עד הדור הָאֲחֻרָוֹן.

ה. מתוך קולות אלה מן העבר יישמע באוזני רוחנו קול השופר הגדול של הגאולה האחרונה, שתסיים את שהתחיל יהושע בן נון, עת יושלם המהלך הא-לוהי של קיבוץ גליות ישראל בשופר, ושל כילוי הרשעה מן הָאָרֶץ, והתקדמות העולם להכרה במלכות ה'.

ו. קולות אלה אינם (רק) להזכיר לפני ה', אלא בעיקר להזכיר לעצמנו, "לשמוע" ב"קול השופר" את קול ה' בַּפֶּה המדבר אל כל אחד מאיתנו³⁴. יהי רצון שנדע כולנו, וידעו גם מנהיגינו, ואף חסידי אומות העולם, ללכת בדרכו של אברהם, ולדעת מתי לשתף את מידת הדין עם מידת הרחמים, ובעת הצורך להילחם ללא רחם. אם נהיה ערוכים באמת לעקור את הרעים מן העולם ו"להדבירם תחת רגלינו", יש לקוות שמהר מאוד ילמדו תועים בינה והרשעה תכלה, ויֵאספו נדיבי כל העמים לעלות לציון. "וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשַׁפֵּט אֶת הָרָעָה, וְהִיָּתְהָ לָהּ הַמְּלוּכָה" (עוזדיה א, כא).

ושאר הנלחמים באויב הנאצי (צין שהס בני צריח וצין שאינס צן צריח), זכינו להרמת קרן ישראל צנפלאות ה' צמלחמת ששת הימים, וצמלחמעים לצאיים נועזים נוספים שצסה ראו כל אפסי ארץ כי נתן ה' עוז לעמו כבראשונה. שוב שועטים חיילי ישראל (יהודים ושאינס יהודים) אלי קרב, לומדים קֶשֶׁת, ומחרפים נפשם להמית על קדושת השם (ושמא אף קואליציה צינלאומית שחילחס עד חורמה צגרעין האיראני או צ"דעאש" - אף היא כלולה צ"נדיצי עמיס").

המורם מכל האמור:

א. מסתבר שנוסח הפירוש ל"נְדִיבֵי עַמִּים" שיצא מתחת יד רש"י הוא "שהתנדבו עצמם לטבוח ולהרוג על קדושת שמו", והארכנו לבאר וליישב נוסח זה.

ב. קריאת מזמור מ"ז כהכנה לפני התקיעות מזמינה אותנו לפרש את קול השופר כתרועות מלחמה, כפי שעולה מכתובים רבים במקרא³⁰. כאשר אין יד ישראל תקיפה על אומות העולם³¹ יש נטייה להוציא מן הפשט ולתרגם כל מצוה של "מלחמה" בדרך המוסר: לעניין מלחמת היצר או מלחמתה של תורה³². ברם, עם החזרת עטרת ישראל וממשלתו וצבאו ליושנה, עלינו לשוב (גם) אל הכוונות הבסיסיות והפשוטות: "תרועת מלחמה" – היא מלחמה ממש.

אֶל-תִּירָאוּ וְאֶל-תַּחַתּוֹ חִזְקוּ וְאִמְצוּ, כִּי כָכָה יַעֲשֶׂה ה' לְכָל-אֲיִבֵיכֶם אֲשֶׁר אִתְּם וְלַחֲמִים אוֹתְם".

על דהע"ה נאמר בתלמוד (מועד קטן טו, ז): "הוא עדינו העֲצָנִי (שמאל ז כג ט) – כשהיה יושב ועוסק בתורה – היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שיוצא למלחמה – היה מקשה עצמו כעץ". דוגמה להתקשותו כעץ במלחמת גלית, וכן בשמואל ב יב לא: "וְאֶת-הָעָם אֲשֶׁר-בָּהּ הוֹצִיא וַיֵּשֶׁם בַּמִּגְרָה וּבַחֲרָצֵי הַבְּרָזָל וּבַמִּגְזָרֹת הַבְּרָזָל וְהַעֲבִיר אוֹתָם בַּמַּלְבָּן ע"ש".

³⁰ אפשר לפחות בחלק ממאה הקולות לכוון כך (ואולי צמיווד צקולות שנהגו ישראל להסיף לאחר מוסף, כנגד מאה הקולות שפעמה ויצה אס סיסרלו), וכמו כן האומר את המזמור ז' פעמים יכול לכוון כך עכ"פ באחת משבע הקריאות.

³¹ ע"פ כתובות כו, ב ובבא קמא צז, ב.

³² עיין היטב: שבת סג, א.

³³ כמו ששנינו (ר"ה פ"ג מ"ו): "התוקע לתוך הבור או לתוך הדות", ופירשו הראשונים שמשנה זו נשנית בשעת השמד שהיו מתחבאים בקיום המצות (מלושי הריטצ"א ס, ז ועוד).

³⁴ ע"פ דברי הרב נ"א רבינוביץ ("מה נורא צימים הנוראים?", אקופת מאמרים לימים הנוראים לעיני יחיאל שי פינפטור ה"ד, צעיקר צעמ' 212 – 214).